

بررسی حقوق دفاعی متهمان امنیتی در مرحله تحت نظر در ایران و فرانسه

روح‌اله عباسی

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

R.Abbasi1399@gmail.com

چکیده

تحت نظر ناظر به مرحله‌ای از فرایند دادرسی کیفری است که متهم به ارتکاب جرم در بازداشت ضابطین دادگستری است. در راستای پیشگیری از تضییع حقوق دفاعی متهم، به دلیل محدود بودن نظارت مستقیم مقام قضایی در مرحله تحت نظر، قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ حقوقی برای ایشان تعیین و ضابطین دادگستری را مکلف به تفهیم این حقوق به صورت مکتوب نموده و ضمانت اجرا برای عدم تفهیم این حقوق مقرر کرده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای است و به شیوه‌ای استدلالی و با لحاظ موازین حقوقی دو کشور ایران و فرانسه حقوق دفاعی متهمان امنیتی در مرحله تحت نظر مورد بررسی قرار گرفته است. قانونگذار ایران بدون ارائه تعریفی از مرحله تحت نظر، صرفاً یک مدت ثابت، که ۲۴ ساعت می‌باشد را برای همه جرایم تعیین نموده است. ضابطان دادگستری مکلفند حقوق دفاعی متهم یعنی حق اطلاع از موضوع اتهام و ادله آن، حق اطلاع به نزدیکان، حق درخواست معاینه پزشکی را به متهم تفهیم نمایند. در جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور و جرایم سازمان‌یافته با مجازات‌های معین شده در قانون، حق همراهی و کیل برای متهمان مورد شناسایی قرار نگرفته است.

کلید واژه: تحت نظر، جرم امنیتی، جرم سازمان‌یافته، جرم تروریستی، وزارت اطلاعات، ضابط دادگستری.

Abstract

The terms “under surveillance” refers to the stage of the criminal process that the accused of the crime is in Restraining Justice custody. Since the of the direct supervision of judicial authority is limited at the stage of under surveillance, the law of Code of Criminal Procedure approved in 2014, has determined the rights for the accused and oblige the restraining Justice to explain and remind the accused their rights in writing, in order to prevent violation of the accused citizens’ rights of defense. It also defines sanction for performing these rights. In this paper, information obtained by library studies, and descriptive-analytical and inferential techniques are used to review the Defense Rights of the accused at the stage of under surveillance in security crimes, regarding to the Rights in Iran and France. The Iranian legislature has ordained the certain time of under surveillance (24 hours), for all types of crimes. So the Restraining Justice is under a duty to explain the accused rights such as the reason of detention, as well as his rights including informing family members and receiving medical services; but in organized crimes and the crimes against internal and external security, the right to have a counsel is not ordained.

Keyword: Under Surveillance, Security Crime, Organized Crime, Terroristic Crime, Ministry of Intelligence, Restraining Justice.

مقدمه

فرایند دادرسی کیفری دارای مراحل مختلفی است. در میان تمامی این مراحل، مرحله تحت‌نظر که در جرایم مشهود و قبل از دستور قضایی و حداکثر ظرف ۲۴ ساعت توسط ضابطان دادگستری انجام می‌شود از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا از یک سو نگهداری فرد در وضعیت تحت‌نظر برای انجام تحقیقات اولیه، تسریع در جمع‌آوری و جلوگیری از، از بین رفتن ادله و آثار ناشی از جرم ضروری بوده و از سوی دیگر قرار دادن فرد در شرایط تحت‌نظر مغایر فرض برائت و حق آزادی افراد است. همچنین به دلیل محدود بودن نظارت مستقیم مقام قضایی و عدم احاطه کامل ضابطان به مسایل دقیق آیین دادرسی کیفری امکان تضییع حقوق متهمان به ارتکاب جرم وجود دارد. بنابراین ضمن آنکه باید به صورت محدود اعمال گردد لازم است شرایط و تشریفات مشخص قانونی برای اعمال آن لحاظ گردد زیرا عدم رعایت حقوق دفاعی متهم خصوصاً در مرحله تحت‌نظر که فرد در وضعیتی ناپایدار و در موضع ضعف قرار دارد (بوریگان و سیمون، ۱۳۸۹) ضمن عدم بازپروری و بازسازی فرد، زمینه ضداجتماعی شدن او را تقویت نموده و از سوی دیگر نظام سیاسی متبوع را با بحران عدم کارایی و مشروعیت دموکراتیک در پهنه داخلی و بین‌المللی روبرو می‌کند و به طور غیرمستقیم هزینه‌های سیاسی مختلفی را برای آن حکومت در روابط با کشورها و مردم خود به وجود می‌آورد (نجفی‌ابرنادآبادی، ۱۳۸۸). از این رو هنر آیین دادرسی کیفری جمع بین حقوق متهم و حفظ نظم و امنیت عمومی جامعه یا به عبارت دیگر برقراری تعادل بین حفظ نظم عمومی و کرامت انسانی است. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با تأثیرپذیری از الگوی جهانی دادرسی عادلانه که جزء جدایی‌ناپذیر اسناد بین‌المللی حقوق بشر، به ویژه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ است تحولات فراوانی را در فرایند دادرسی کیفری پیش‌بینی کرده است. از مهم‌ترین اهداف تصویب این قانون رعایت حقوق متهم است که در ماده یک^۱ به آن تأکید شده است.

ماموران وزارت اطلاعات نیز به حکم بند ب ماده ۲۹ ق.آ.د.ک ضابط خاص دادگستری می‌باشند و در حوزه‌های جرایم ضد امنیتی، اقدامات تروریستی، تهدیدات نرم امنیتی، اختلال در امنیت اقتصادی^۲ و فساد کلان مالی^۳ وظایفی را تحت این عنوان بر عهده دارند. یکی از تکالیف قانونی ماموران وزارت اطلاعات به عنوان ضابط دادگستری، لزوم تفهیم حقوق دفاعی به متهمان جرایم امنیتی و رعایت این حقوق از سوی ضابط می‌باشد و قانون‌گذار برای عدم انجام این تکالیف ضمانت‌اجرا نیز قرار داده است. ق.آ.د.ک ایران بین حقوق متهمان جرایم امنیتی و غیرامنیتی تفکیکی قائل نشده است اما قانون‌گذار فرانسه در اصلاحات سال ۲۰۱۱ ق.آ.د.ک، ضمن تعریف مرحله تحت‌نظر^۴، حقوق دفاعی فرد تحت‌نظر و تشریفات رسیدگی را متناسب با پیچیدگی و شدت جرم ارتكابی و ضرورت‌های تحقیق بیان کرده است. با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ و اجرایی شدن آن در سال ۱۳۹۴ تاکنون پژوهشی با نگاه وظایف ماموران وزارت اطلاعات در جایگاه ضابط دادگستری در رعایت حقوق دفاعی متهمان امنیتی انجام نشده است. البته در خصوص حقوق متهم چند مقاله نگاشته شده است که از جمله می‌توان به «نگهداری تحت نظر» دکتر محمدعلی اردبیلی، «تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران» محمد مهدی ساقیان، «تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری، با تأکید بر قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲» حسن قاسمی‌مقدم، «مطالعه تطبیقی حقوق خانواده‌ی متهم در فرآیند تحقیقات مقدماتی در ایران و فرانسه» حسنعلی مؤذن‌زادگان و بهزاد جهانی و «بررسی تطبیقی مرحله تحت‌نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه» محمد آشوری، روح‌الله سپهری اشاره کرد. اگرچه مقالات ذکر شده از برخی جهات می‌تواند مرتبط با این موضوع باشد اما یا صرفاً از جنبه ضابط عام دادگستری (یعنی نیروی انتظامی) موضوع مورد بررسی قرار داده شده است و یا تحقیق قبل از اجرایی شدن ق.آ.د.ک انجام شده و اصلاحات ق.آ.د.ک قبل از اجرایی شدن را در آن لحاظ نشده یا اینکه فاقد مطالعه تطبیقی بوده است.

در انجام پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و به تبع آن گردآوری و طبقه‌بندی داده‌ها به شیوه‌ای استدلالی استفاده شده است.

سوال‌های مهم نوشتار حاضر این است که نخست: مرحله تحت‌نظر چیست و مدت آن با توجه به جرم ارتكابی در قوانین کیفری ایران و فرانسه چه میزان می‌باشد؟ دوم، حقوق دفاعی متهمان امنیتی در این مرحله کدامند؟ سوم، قانون‌گذار چه تکالیف قانونی را بر ماموران وزارت اطلاعات در مقام ضابط دادگستری مقرر نموده و ضمانت‌اجرا تخلف از آن چیست؟

۱. ماده ۱ ق.آ.د.ک: «آیین دادرسی کیفری مجموعه مقررات و قواعدی است که ... و رعایت حقوق متهم ... وضع می‌شود».

۲. بند ب ماده ۲۰۵ قانون پنج ساله برنامه پنجم توسعه ج.ا.ا.

۳. قانون ارتقاء سلامت اداری و مبارزه با فساد.

۱- تحت نظر

تعریفی از مرحله تحت نظر در قوانین ارائه نشده است. حتی تا قبل از تصویب ق.آ.د.ک ۱۳۹۲، مطابق برخی نظرات قضایی این مرحله در فرآیند دادرسی نیز مورد پذیرش قرار نگرفته بود.^۵ یکی از نوآوری‌های ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نهادینه کردن مرحله تحت نظر به عنوان یکی از مراحل فرآیند دادرسی کیفری است (آشوری، ۱۳۹۲). مقدمه قرار گرفتن فرد در وضعیت تحت نظر، دستگیری وی در جریان یک جرم مشهود^۶ است. بنابراین می‌توان گفت «نگهداری تحت نظر اختیاری است که به موجب قانون به ضابط قضایی داده شده تا کسانی را که در جرایم مشهود شواهدی علیه آنان بدست آمده است به منظور تحقیقات و با اطلاع مقام قضایی برای مدت محدود نگهداری کنند. از این رو نگهداری تحت نظر که اقدامی سالب آزادی به موجب قانون در شرایط خاص است از اختیارات ضابطین دادگستری و در جهت تکمیل تحقیقات و با اطلاع مقام قضایی است» (اردبیلی، ۱۳۸۳).

در اصلاحات ق.آ.د.ک فرانسه در سال ۲۰۱۱، قانونگذار در ماده ۲-۶۲ ق.آ.د.ک^۷ در تعریف تحت نظر آورده: «تدبیری قهرآمیز که اتخاذ تصمیم نسبت به آن به یک افسر پلیس قضایی که تحت نظارت مقام قضایی انجام وظیفه می‌کند واگذار شده و به موجب آن شخصی که یک یا چند دلیل اقناع‌کننده دال بر وجود ظنی مبنی بر ارتکاب یا شروع به ارتکاب جنایتی که در قانون برای آن مجازات حبس لحاظ شده باشد وجود دارد در اختیار مأموران تحقیق (بازجویان) قرار می‌گیرد».

حداقل مدت تحت نظر قراردادن متهمان در ق.آ.د.ک ایران و فرانسه مدت ۲۴ ساعت می‌باشد. اصل ۳۲ قانون اساسی^۸ و ماده ۴۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲^۹ بر این امر تاکید نموده و تبصره ماده ۱۸۹ قانون اخیرالذکر تحت نظر قراردادن مازاد بر ۲۴ ساعت را بازداشت غیرقانونی محسوب کرده است.^{۱۰}

^۵ . اداره کل حقوقی و تدوین قوانین قوه قضائیه در نظریه مشورتی شماره ۷/۱۹۷۶ - ۶۷/۵/۸ اینگونه اظهار نظر نموده است: «زندانی و بازداشتی به عنوان تحت نظر بودن در قانون پیش‌بینی نشده تا بحث از شمول مقررات مربوط به زندان‌ها در مورد آن مطرح شود ... چون در فاصله تکمیل پرونده و اخذ تأمین قضایی، مظنون به ارتکاب جرم زندانی نیست و در عین حال به منظور جلوگیری از فرار احتمالی باید در دسترس مأمورین باشد. اصطلاح تحت نظر بکار رفته یعنی تا اعزام به مرجع قضایی زیر دید مأمورین قرار گیرد ...».

همچنین در نظریه شماره ۷/۲۷۲۹ - ۸۰/۵/۱ آمده است: «مجوزی برای اینکه متهم در اختیار ضابطین دادگستری قرار داده شود و او را در محلی غیر از بازداشتگاه یا زندان قانونی نگهداری نمایند وجود ندارد، زیرا اگر برای متهم قرار تأمین صادر نشده باشد، نگهداری و سلب آزادی او غیرقانونی است ... و در مورد متهمین زندانی، چنانچه ضابطین دادگستری احتیاج به تحقیقی از آنان داشته باشند می‌توانند این تحقیقات را در بازداشتگاه یا زندان انجام دهند».

^۶ . ماده ۴۵ ق.آ.د.ک: «جرم در موارد زیر مشهود است:

الف- در مرئی و منظر ضابطان دادگستری واقع شود یا مأموران یادشده بلافاصله در محل وقوع جرم حضور یابند و یا آثار جرم را بلافاصله پس از وقوع مشاهده کنند.

ب - بزه دیده یا دو نفر یا بیشتر که ناظر وقوع جرم بوده‌اند، حین وقوع جرم یا بلافاصله پس از آن، شخص معینی را به عنوان مرتکب معرفی کنند.

پ - بلافاصله پس از وقوع جرم، علائم و آثار واضح یا اسباب و ادله جرم در تصرف متهم یافت شود و یا تعلق اسباب و ادله یادشده به متهم محرز گردد.

ت - متهم بلافاصله پس از وقوع جرم، قصد فرار داشته یا در حال فرار باشد یا بلافاصله پس از وقوع جرم دستگیر شود.

ث - جرم در منزل یا محل سکونای افراد، اتفاق افتاده یا در حال وقوع باشد و شخص ساکن، در همان حال یا بلافاصله پس از وقوع جرم، ورود مأموران را به منزل یا محل سکونای خود درخواست کند.

ج - متهم بلافاصله پس از وقوع جرم، خود را معرفی کند و وقوع آن را خبر دهد.

چ - متهم ولگرد باشد و در آن محل نیز سوء شهرت داشته باشد».

^۷ . برای ملاحظه متن قانون دادرسی کیفری فرانسه ر.ک: www.Légifrance.gouv.fr

^۸ . اصل ۳۲ ق.ا: «هیچ‌کس را نمی‌توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می‌کند. در صورت بازداشت ... حداکثر ظرف مدت ۲۴ ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه، در اسرع وقت فراهم گردد. مختلف از این اصل طبق قانون مجازات می‌شود».

^۹ . «... چنانچه در جرایم مشهود نگهداری متهم برای تکمیل تحقیقات ضروری می‌باشد ... ضابطان دادگستری نمی‌توانند بیش از ۲۴ ساعت متهم را تحت نظر قرار دهند».

^{۱۰} . تبصره ماده ۱۸۹ ق.آ.د.ک: «تحت نظر قراردادن متهم بیش از ۲۴ ساعت بدون آنکه تحقیق از او شروع یا تعیین تکلیف شود بازداشت غیرقانونی محسوب و مرتکب به مجازات قانونی محکوم می‌شود».

قانون گذار ایران صرفاً یک مدت ثابت را که در همه جرایم و وضعیت‌ها یکسان است، تعیین نموده و درباره افزایش آن به تناسب جرم و شرایط خاص آن سکوت کرده است (آشوری و سپهری، ۱۳۹۲) و سرنوشت متهم را در خصوص بازداشت یا آزادی او، به نظر مقام قضایی موکول کرده است و مطلقاً در مورد امکان تمدید مهلت تحت نظر در اماکن ضابطان دادگستری مقرراتی وضع ننموده است. در حالی که قانون گذار فرانسه به نوعی سیاست کیفی افتراقی روی آورده (آشوری، ۱۳۹۵) و پس از سپری شدن مدت عادی تحت نظر، امکان تمدید آن را متناسب با پیچیدگی و شدت جرم ارتكابی و ضرورت‌های تحقیق پیش‌بینی کرده است.

مدت اولین تمدید ۲۴ ساعت است. ماده ۲-۶۳ ق.آ.د.ک فرانسه به شرط اثبات یکی از موارد شش گانه ماده ۲-۶۲^{۱۱} اجازه این تمدید را در جرایم جنایت یا جنحه با مجازات حبس یکسال و بیشتر با مجوز کتبی دادستان داده است.

در جرایم باندی و سازمان یافته، مدت تحت نظر (علاوه بر ۴۸ ساعت قبلی ذکر شده) به مدت دو مرتبه تمدید ۲۴ ساعته یا یک مرتبه تمدید ۴۸ ساعته به درخواست دادستان یا بازپرس و تصمیم کتبی و موجه قاضی آزادی‌ها و بازداشت قابل افزایش است.^{۱۲} البته مصادیق جرایم باندی و سازمان یافته در پانزده بند در ماده ۷۳-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه تصریح شده که شامل انواع جرایم علیه اموال، اشخاص و امنیت عمومی به شرط دارا بودن ویژگی سازمان یافتگی می‌شود.

اما مطابق بند ۱۱ ماده ۷۳-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه که ناظر به اقدامات تروریستی موضوع مواد ۱-۴۲۱ تا ۶-۴۲۱ قانون جزای فرانسه است اگر شواهد تحقیق یا تحت نظر اولیه نشان از خطر جدی قریب‌الوقوع یک عمل تروریستی در فرانسه یا خارج از آن که نیازمند یک همکاری بین‌المللی است باشد را داشته باشد، تحت نظر به مدت ۲۴ ساعت که برای یک بار دیگر نیز تجدیدپذیر است قابل تمدید است. البته صدور جواز این مدت صرفاً از اختیارات قاضی آزادی بازداشت می‌باشد.^{۱۳} از این رو مدت تحت نظر در جرائم تروریستی تا ۱۴۴ ساعت می‌باشد.

۲- حقوق دفاعی متهم تحت نظر

قانون اساسی ایران تأمین حقوق همه جانبه افراد اعم از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه را از وظایف کلی دولت محسوب نموده و در فصل سوم (حقوق ملت) با ذکر جلوه‌هایی از حق بنیادین امنیت، تضمین‌هایی را برای احیا و استمرار آن مقرر داشته است. یکی از مهمترین شعبه‌های این حق، حق دفاع متهم از خویش در رد دعوی یا اتهام‌های ناروا نزد مراجع قضایی است. منظور از حق دفاع مجموع تضمینات قانونی و قضایی در سراسر یک رسیدگی کیفری با هدف اتخاذ تصمیمی عادلانه و به دور از اشتباهات قضایی است (آشوری، ۱۳۷۶). دلیل تفهیم حقوق متهمان نیز، تأمین حقوق دفاعی ایشان است. چون لازمه بکارگیری حقوق دفاعی متهم، آگاهی متهم از حقوقش می‌باشد، به گونه‌ای که ضمن رعایت اصل تساوی سلاح‌ها برای متهم در برابر مقامات رسمی و از جمله ضابطان دادگستری، متهم وادار به متهم ساختن خود نشود (قاسمی مقدم، ۱۳۹۴).

قانون گذار ایران در ماده ۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ بر لزوم آگاهی متهم از حقوق خود در فرآیند دادرسی و در ماده ۵۲ بر تکلیف ضابطان دادگستری به تفهیم حقوق مندرج در این قانون به فرد تحت نظر و مکتوب نمودن آن تأکید کرده است. برخلاف قانون گذار فرانسه که در ماده ۱-۶۳ ق.آ.د.ک حقوق فرد تحت نظر را به صورت متمرکز بیان نموده، قانون گذار ایران در مواد متعددی به حقوق دفاعی متهم تحت نظر اشاره کرده که در ادامه به بررسی این حقوق می‌پردازیم.

^{۱۱} . مطابق ماده ۲-۶۲ ق.آ.د.ک فرانسه پلیس قضایی موظف است اثبات نماید که تحت نظر قرار دادن مظنون تنها شیوه رسیدن به حداقل یکی از اهداف شش گانه ذیل است:

- ۱- فراهم شدن امکان تفتیش و تفحصی که نیازمند حضور یا مشارکت مظنون است؛
- ۲- تضمین نماید معرفی مظنون به دادستان برای ارزیابی ضرورت تمدید مدت تحت نظر؛
- ۳- ممانعت از ایجاد تغییر در دلایل یا قراین مادی جرم؛
- ۴- ممانعت از اعمال فشار نسبت به شهود، بزه‌دیدگان و همچنین خانواده یا نزدیکان ایشان؛
- ۵- ممانعت از تبانی فرد با سایر افرادی که مظنون به معاونت یا مشارکت در جرم ارتكابی هستند؛
- ۶- تضمین اجرا و به نتیجه رسانیدن اقدامات و تدابیر طراحی شده جهت توقف جنایت.

^{۱۲} . ماده ۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه.

^{۱۳} . ماده ۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه.

۲-۱- حق اطلاع از موضوع اتهام و ادله آن

نقطه شروع فرآیند دادرسی کیفری و دفاع متهم، تفهیم اتهام است که یکی از حقوق بنیادی متهم به شمار می‌آید. زیرا دفاع متهم در برابر اتهام یا اتهامات مطروحه یا منتسب به وی، در گرو آگاهی متهم از این اتهامات است و کیفیت دفاع متهم با میزان اطلاعات و آگاهی او از اتهام و دلایل آن تناسب دارد. تفهیم اتهام یعنی «اعلام رسمی رفتار یا رفتارهای مجرمانه به متهم، از سوی بازپرس، مقام قضایی و یا ضابط دادگستری به زبان و شیوه‌ای که با توجه به وضعیت خاص هر متهم، برای او قابل درک و فهم باشد» (آشوری، ۱۳۸۹). الزام به تفهیم اتهام در اصل ۳۲ قانون اساسی^{۱۴} و ماده ۴۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲^{۱۵} مقرر شده است.

البته تفهیم موضوع اتهام و ادله آن باید بلافاصله پس از تحت نظر قرار گرفتن فرد انجام شود. اگرچه اصل ۳۲ قانون اساسی اشاره صریح به تفهیم اتهام به زبانی که متهم به آن آشنایی دارد نکرده اما از «تفهیم اتهام» علاوه بر «اعلام آن» به متهم، ضرورت تبیین و تشریح اتهام به زبانی که متهم به آن آشنایی دارد قابل استنباط است (آشوری، ۱۳۹۲). همچنین این اطلاع باید به تفصیل و کامل باشد یعنی لازمه تفهیم اتهام شرح جزئیات رویداد مجرمانه است بدین نحو که متهم نه تنها از دلایل اعمال و رفتاری که به او نسبت داده می‌شود بلکه از اوصاف قانونی و متن دقیق آن نیز باید مطلع گردد. (اردبیلی، ۱۳۸۵)

در فرانسه الزام پلیس قضایی به مطلع نمودن فرد تحت نظر از ماهیت و زمان جرم ارتكابی یا شروع به ارتكاب آن، محل و مدت تحت نظر و تمهیدهای احتمالی در ماده ۱-۶۳ ق.آ.د.ک مقرر شده است.

۲-۲- حق اطلاع به نزدیکان

حق تماس فرد تحت نظر با خانواده و بستگان تا قبل از تصویب ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ تنها در بند ۵ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی ۱۳۸۳ آن هم به شکل کلی و بدون ضمانت اجرا ذکر شده بود. در این راستا ماده ۵۰ ق.آ.د.ک مقرر می‌دارد: «شخص تحت نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلفند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند، مگر آنکه بنا بر ضرورت تشخیص دهند که شخص تحت نظر نباید از چنین حقی استفاده کند. در این صورت باید مراتب را برای اخذ دستور مقتضی به اطلاع مقام قضایی برسانند».

برای جلوگیری از لطمه به روند تحقیقات مانند فرار یا مخفی شدن شرکاء و معاونان احتمالی متهم یا از بین بردن آثار و دلایل جرم، حق اطلاع به نزدیکان تخصیص خورده است. تخصیصی که با عبارت کلی و قابل انعطاف «تشخیص ضرورت» توسط ضابطان آمده است. البته تصمیم نهایی بر عهده مقام قضایی است اما در صورت جلوگیری از اطلاع دادن متهم به خانواده و یا آشنایان خود، ضابطان باید قبل از انقضای مدت تحت نظر مراتب را جهت کسب تکلیف به اطلاع دادستان برسانند (خالقی، ۱۳۹۴). البته در متن ماده مذکور عبارت «خانواده یا آشنایان» آمده که از مفهومی وسیع تر از خانواده در معنای عام برخوردار است و می‌تواند شامل اشخاصی مانند دوست و همکار نیز گردد (مؤذن زادگان و جهانی، ۱۳۹۴).

قانون گذار در ماده ۴۹ ق.آ.د.ک^{۱۶} نیز حق کسب اطلاع از وضعیت فرد تحت نظر را برای برخی از اعضای خانواده وی مقرر کرده است. با این تفاوت که اولاً خانواده منحصر به والدین، همسر، فرزندان، خواهر و برادر شده و حصری به نظر می‌رسد. ثانیاً کسب اطلاع باید از طریق دادستان شهرستان یا رییس کل دادگستری صورت پذیرد.

^{۱۴} اصل ۳۲ ق.ا: «... در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود...».

^{۱۵} ماده ۴۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲: «... چنانچه در جرایم مشهود نگهداری متهم برای تکمیل تحقیقات ضروری باشد ضابطان باید موضوع اتهام و ادله آن را بلافاصله و بطور کتبی به متهم ابلاغ و تفهیم کنند...».

^{۱۶} ماده ۴۹ ق.آ.د.ک: «... به محض آنکه متهم تحت نظر قرار گرفت، حداکثر ظرف یک ساعت، مشخصات سجلی، شغل، نشانی و علت تحت نظر قرار گرفتن وی، به هر طریق ممکن، به دادرسی محل اعلام می‌شود. دادستان هر شهرستان با درج مشخصات مزبور در دفتر مخصوص و رایانه، با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی، نظارت لازم را برای رعایت حقوق این افراد اعمال می‌نماید و فهرست کامل آنان را در پایان هر روز به رییس کل دادگستری استان مربوط اعلام می‌کند تا به همان نحو ثبت شود. والدین، همسر، فرزندان، خواهر و برادر این اشخاص می‌توانند از طریق مراجع مزبور از تحت نظر بودن آنان اطلاع یابند. پاسخگویی به بستگان فوق درباره تحت نظر قرار گرفتن، تا حدی که با حیثیت اجتماعی و خانوادگی اشخاص تحت نظر منافات نداشته باشد، ضروری است.».

قانونگذار فرانسه حق اطلاع به یکی از نزدیکان یا کارفرمای متهم را در ماده ۱-۶۳ ق.آ.د.ک مقرر نموده است. البته مطابق ماده ۲-۶۳ این قانون افسر پلیس قضایی می‌تواند به دلیل ضرورت‌های تحقیق از این امر جلوگیری نماید اما مرجع تایید ضرورت، دادستان جمهوری است.

۳-۲ حق درخواست معاینه پزشکی

حق معاینه پزشکی فرد تحت‌نظر یکی دیگر از نوآوری‌های ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ است. از جمله مبانی پذیرش حق معاینه پزشکی متهمان منع شکنجه و جلوگیری از آزار و اذیت جسمی و روحی افراد تحت‌نظر است (همان) و یکی از تضمین‌هایی است که راه را برای سوء رفتارهای احتمالی مأموران مسدود می‌کند (اردبیلی، ۱۳۸۳). در این راستا ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ حق درخواست معاینه پزشکی فرد تحت‌نظر را هم از سوی وی و هم از سوی بستگان نزدیک وی در ماده ۵۱ ق.آ.د.ک مقرر نموده است که «بنا به درخواست شخص تحت‌نظر یا یکی از بستگان نزدیک وی، یکی از پزشکان به تعیین دادستان از شخص تحت نظر معاینه به‌عمل می‌آورد. گواهی پزشک در پرونده ثبت و ضبط می‌شود».

در ماده مذکور عبارت «بستگان نزدیک» مبهم است اما می‌توان با وحدت ملاک بین این ماده و ماده ۴۹ بستگان نزدیک را منحصر به اعضای یک خانواده شامل پدر، مادر، همسر، فرزندان، برادر و خواهر دانست (مؤذن زادگان و جهانی، ۱۳۹۴).
قانون‌گذار فرانسه در ماده ۳-۶۳ ق.آ.د.ک حق معاینه پزشکی به درخواست متهم یا یکی از اعضای خانواده وی را پیش‌بینی و اختیار تعیین پزشک و معاینه فرد تحت‌نظر در هر زمان را به پلیس قضایی داده است. اشاره شد مدت تحت‌نظر متناسب با جرم ارتكابی قابل افزایش است از این رو ماده ۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک معاینه پزشکی را پس از تمدید مهلت اول تحت‌نظر، از حق اختیاری متهم، به الزام قانونی مقامات تبدیل نموده است (معاونت حقوقی قوه قضائیه، ۱۳۹۱) که این امر ناظر به جرایم بانندی و سازمان‌یافته است. البته ماده ۱-۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک در مورد معاینه پزشکی در جرایم تروریستی مقرر کرده: «با انقضای مدت ۹۶ و ۱۲۰ ساعت ... علاوه بر امکان معاینه پزشکی از آغاز تحت‌نظر، از ابتدای هر یک از دو تمدید فوق‌العاده معاینه پزشکی توسط پزشک منتخب ... افسر پلیس قضایی الزامی است».

۴-۲ حق همراهی وکیل

گرایش امروزی سیستم‌های دادرسی در مرحله تحقیقات به سمت سیستم اتهامی و قاعده تساوی سلاح‌ها است و ترفعی شدن رسیدگی، مستلزم حضور وکیل و همراهی او با متهم در تمام مراحل دادرسی کیفری است. زیرا شهروندان بسیار اندکی از مهارت حقوقی برخوردارند و این بدان معناست که اکثریت افراد قادر به تهیه و ارائه دفاعیه مناسب با استفاده از راهکارهای حقوقی و قانونی نیستند (کرامت و حبیب‌زاده، ۱۳۹۱).

یکی دیگر از نوآوری‌های ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ به رسمیت شناختن حق حضور وکیل در مرحله تحت‌نظر در ماده ۴۸ است. این ماده مقرر می‌دارد: «با شروع تحت‌نظر قرار گرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید. وکیل باید با رعایت و توجه به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت‌نظر ملاقات نماید و وکیل می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیش از یک ساعت باشد ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارائه دهد». پذیرش حضور وکیل متهم در مرحله تحت‌نظر اولاً محدود به ملاقات با متهم و ذکر نکات کتبی در پایان ملاقات است نه دفاع از متهم در بازجویی یا حتی حضور در بازجویی (خالقی، ۱۳۹۴).

ثانیاً با توجه به مفهوم مخالف از تبصره ۲ ماده ۱۹۰ ق.آ.د.ک^{۱۷} ماده ۴۸ شامل وکیل تعیینی می‌شود و اگر متهم وکیلی را معرفی ننماید ضابط دادگستری با تکلیفی در این زمینه مواجه نیست. اما برخی حقوقدانان معتقدند در ماده ۴۸ حق دفاع متهم از طریق مشورت با وکیل موضوعیت دارد. پس اگر شخص تحت‌نظر وکیل نداشته باشد که عرفاً و عادتاً در جرایم مشهود چنین است در صورت تقاضای وکیل از سوی متهم باید وکیلی توسط ضابطان برای وی فراخوانده شود (همان).

ثالثاً متن ماده ۴۸ تصریحی به تکلیف ضابطان به اعلام حق درخواست حضور وکیل به متهم ندارد. این تکلیف از مواد ۶ و ۵۲ ق.آ.د.ک استنباط می‌گردد.

۱۷. تبصره ۲ ماده ۱۹۰ ق.آ.د.ک: «در جرایمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی ننماید، بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب می‌کند».

بحث مهم و اساسی در مورد تبصره ماده ۴۸ می‌باشد. چند روز قبل از اجرایی شدن قانون مذکور (تیرماه ۱۳۹۴) تبصره ماده ۱۸۴۸ در تاریخ ۱۳۹۴/۳/۲۴ به این شرح اصلاح گردید: «تبصره- در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲^{۱۹} این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوی، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضائیه اعلام می‌گردد».

محل بحث در این تبصره عبارت «تحقیقات مقدماتی» است. زیرا متن ماده ۴۸ به دلالت جایگاه و عبارات بکار رفته در آن ناظر به وظایف ضابط دادگستری و ملاقات وکیل با متهم در مرحله تحت نظر در جرایم مشهود است و حال آنکه تبصره آن مربوط به ملاقات وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی است که اصولاً در ماده ۱۹۰ بیان شده است.^{۲۰}

تحقیقات مقدماتی را ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری ۱۳۷۸ مجموعه اقداماتی دانسته که «برای کشف جرم و حفظ آثار و ادله وقوع آن و تعقیب متهم از بدو پیگرد تا تسلیم به مرجع قضایی صورت می‌گیرد». با توجه به ذکر عبارت «تا تسلیم به مرجع قضایی» در انتهای آن، معلوم می‌شود که ماده مذکور در مقام ارائه تعریف از تحقیقاتی است که توسط ضابطان دادگستری انجام می‌شود (خالقی، ۱۳۹۲). اما برخی از حقوقدانان تعریف ارائه شده در این ماده را ناقص شمرده و تحقیقات مقدماتی را مجموعه اقدامات و تحقیقاتی می‌دانند که «از سوی ضابطان دادگستری راساً یا به دستور و حسب ارجاع مقامات قضایی و یا از سوی بازپرسان و ... صورت می‌پذیرد و هدف اصلی آن آماده‌سازی پرونده و تسهیل و تسریع رسیدگی در دادگاه است» (آشوری، ۱۳۸۹) حتی با توجه به اراده قانون‌گذار مبنی بر تفکیک مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی در ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نیز معتقدند تحقیقات مقدماتی در حقوق کیفری ایران هم بازجویی‌های ضابطان و کلا اقدامات مرحله تحت نظر و هم اقدامات بازپرسی قضات تحقیق را در بر می‌گیرد (آشوری، ۱۳۹۵).

بنابراین سوال این است که با توجه به رویکرد قانون‌گذار در سال ۱۳۹۲ در نهادینه کردن مرحله تحت نظر، عبارت «تحقیقات مقدماتی» در تبصره ماده ۴۸ دارای چه معنایی است؟ آیا مفهوم عام آن یعنی اقدامات و تحقیقات مقدم بر رسیدگی دادگاه، در نزد ضابطین دادگستری و دادسرا مورد نظر است یا مفهوم خاص آن یعنی تحقیقات مقدماتی از زمانی شروع می‌شود که پرونده حسب درخواست مقام تعقیب به بازپرسی ارجاع می‌شود؟ (مؤذن زادگان و جهانی، ۱۳۹۴) چون اگر مفهوم عام مدنظر باشد در جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرایم سازمان یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ ق.آ.د.ک باشد فرد تحت نظر حق ملاقات با وکیل تعیینی مورد تأیید رئیس قوه قضائیه را دارد اما اگر مفهوم خاص تحقیقات مقدماتی مدنظر باشد متهمین تحت نظر این جرایم حق ملاقات با وکیل را نخواهند داشت.

با ارائه تعریفی که ماده ۹۰ قانون آ.د.ک^{۲۱} و تبصره ۱ ماده ۱۰۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲^{۲۲} از مرحله تحقیقات مقدماتی مقرر داشته‌اند و رویکرد قانون‌گذار سال ۱۳۹۲ در نهادینه کردن مرحله تحت نظر، به نظر می‌رسد در مرحله تحت نظر متهمین جرایم ذکر شده در تبصره ماده ۴۸ ق.آ.د.ک حق ملاقات با وکیل را نخواهند داشت.

^{۱۸} . متن اولیه تبصره به این شرح بوده: «تبصره - اگر شخص به علت اتهام ارتکاب یکی از جرایم سازمان یافته و یا جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، سرقت، مواد مخدر و روانگردان و یا جرایم موضوع بندهای (الف)، (ب) و (پ) ماده ۳۰۲ این قانون تحت نظر قرار گیرد تا یک هفته پس از شروع تحت نظر قرار گرفتن امکان ملاقات با وکیل را ندارد».

^{۱۹} . «الف- جرایم موجب مجازات سلب حیات

ب- جرایم موجب حبس ابد

پ- جرائم موجب مجازات قطع عضو یا جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان نصف دیه کامل یا بیش از آن

ت- جرائم موجب مجازات تعزیری درجه سه و بالاتر».

^{۲۰} ماده ۱۹۰ ق.آ.د.ک مقرر می‌دارد: «متهم می‌تواند در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد. این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود...».

^{۲۱} . ماده ۹۰ مقرر می‌دارد: «تحقیقات مقدماتی، مجموعه اقدامات قانونی است که از سوی بازپرس یا دیگر مقامات قضایی، برای حفظ آثار و علائم و جمع آوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم انجام می‌شود».

^{۲۲} . تبصره ۱ ماده ۱۰۵ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد: «اقدام ... تحقیقی، اقدامی است که مقامات قضائی در اجرای یک وظیفه قانونی از قبیل احضار، جلب، بازجویی، استماع اظهارات شهود و مطلعان، تحقیقات یا معاینه محلی و نیابت قضائی انجام می‌دهند».

نکته دیگر در ماده ۴۸ این است که صرف تماس با وکیل شخص تحت نظر بیان شده است بنابراین ضابطان دادگستری تکلیفی در انتظار حضور وکیل شخص تحت نظر ندارند. همچنین در این ماده تنها ارائه ملاحظه‌های کتبی برای درج در پرونده برای وکیل فرد تحت نظر پیش‌بینی شده و تصریحی در خصوص امکان دخالت وکیل مدافع در بازجویی‌ها ندارد. به عبارت دیگر قانون‌گذار صرفاً حق ملاقات ساده شخص تحت نظر با وکیل را پیش‌بینی کرده و حقوقی از قبیل مطالعه پرونده، امکان دخالت در بازجویی‌ها و یا طرح سوال در پایان هر جلسه تحقیقاتی که وکیل در آن شرکت جسته مورد توجه قرار نداده است (ساقیان، ۱۳۹۳).

در حقوق فرانسه قاعده کلی حق همراهی وکیل از ابتدای نگهداری فرد تحت نظر در ماده ۱-۳-۶۳ ق.آ.د.ک پیش‌بینی گردیده که مدت آن حسب ماده ۴-۶۳ نباید از سی دقیقه تجاوز کند. البته با تمدید مدت تحت نظر این حق نیز تجدید می‌شود.

پلیس قضایی طبق ماده ۲-۴-۶۳ ق.آ.د.ک قبل از گذشت مدت دو ساعت از زمان اعلام حق همراهی وکیل، بدون حضور وکیل تعیینی یا تسخیری نمی‌تواند اولین جلسه استماع و مواجهه را شروع کند مگر آنکه شخص تحت نظر اظهارات خود را موکول به حضور وکیل مدافع نکرده و بازجویی با موافقت او آغاز شده باشد. البته بنا بر ضرورت‌های تحقیق و به درخواست افسر پلیس قضایی، دادستان می‌تواند مجوز جلسه استماع را قبل از سپری شدن مدت دو ساعت مذکور صادر کند. حتی دادستان می‌تواند حق همراهی وکیل را تا ۱۲ ساعت و قاضی آزادی‌ها و بازداشت به درخواست دادستان در جرایم جنایت یا جنحه با مجازات حبس مساوی یا بیشتر از ۵ سال مدت حضور وکیل مدافع را تا ۲۴ ساعت به تاخیر اندازد.

ق.آ.د.ک فرانسه حق همراهی وکیل را در برخی جرایم با محدودیت بیشتری همراه کرده است. طبق ماده ۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک همراهی وکیل در جنحه‌ها و جنایات بانندی یا سازمان یافته^{۲۳} حداکثر ۴۸ ساعت و در جنحه‌ها و جنایات قاچاق مواد مخدر^{۲۴} حداکثر ۷۲ ساعت می‌تواند به تعویق افتد. مظنون به اتهام تروریستی نیز طبق ماده ۱-۸۸-۷۰۶ ق.آ.د.ک پس از گذشت ۹۶ و ۱۲۰ ساعت از تحت نظر بودن می‌تواند درخواست ملاقات با وکیل مدافع را ارائه دهد.

۲-۵ حق اظهار نظر و سکوت

حق فرد تحت نظر مبنی بر اظهار نظر یا سکوت در برابر اتهام یا اتهام‌های وارده از پربحث‌ترین حقوق دفاعی متهم است. مسئله این است که آیا متهم حق دارد از پاسخ به پرسش‌های مقامات صلاحیت‌دار از جمله ضابط دادگستری در ضمن بازجویی خودداری کند؟ آیا ضابط دادگستری مکلف به تفهیم این حق به فرد تحت نظر می‌باشد؟

منشاء این حق اصل کلی ممنوعیت اجبار اشخاص به اقرار که در اصل ۳۸ قانونی اساسی ایران^{۲۵} به آن تصریح شده و اصل برائت است. در ق.آ.ک ایران در مورد حق سکوت و تکلیف ضابط دادگستری به تفهیم این حق به متهم در مرحله تحت نظر بحث نشده است. اگرچه در مواد ۱۹۵^{۲۶} و ۱۹۷^{۲۷} ق.آ.د.ک به اختیار متهم به سکوت در مرحله تحقیقات مقدماتی اشاره شده است. اما قانونگذار فرانسه در ماده ۱-۶۳ ق.آ.د.ک پلیس قضایی را مکلف نموده حق اظهار نظر، پاسخ به سوالات یا سکوت در برابر آن‌ها را به فرد تحت نظر اطلاع‌رسانی کند و استثنایی به این حق در ق.آ.د.ک فرانسه مشاهده نمی‌شود (آشوری و سپهری، ۱۳۹۲).

^{۲۳} ماده ۷۳-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه.

^{۲۴} بند ۳ ماده ۷۳-۷۰۶ ق.آ.د.ک فرانسه.

^{۲۵} اصل ۳۸ قانونی اساسی: «هر گونه شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است. اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند، مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می‌شود».

^{۲۶} ماده ۱۹۵ ق.آ.د.ک: «بازپرس پیش از شروع به تحقیق با توجه به حقوق متهم به وی اعلام می‌کند مراقب اظهارات خود باشد. سپس موضوع اتهام و ادله آن را به شکل صریح به او تفهیم می‌کند و به او اعلام می‌کند که اقرار یا همکاری مؤثر وی می‌تواند موجبات تخفیف مجازات او را در دادگاه فراهم سازد و آنگاه شروع به پرسش می‌کند. پرسش‌ها باید مفید، روشن، مرتبط با اتهام و در محدوده آن باشد. پرسش تلفیقی یا همراه با اغفال، اکراه و اجبار متهم ممنوع است».

^{۲۷} ماده ۱۹۷ ق.آ.د.ک: «متهم می‌تواند سکوت اختیار کند. در این صورت مراتب امتناع وی از دادن پاسخ یا امضای اظهارات در صورت مجلس قید می‌شود».

۳- ضمانت اجرا

ق.آ.د.ک در رابطه با حقوق دفاعی متهم تحت نظر توسط ضابطان دادگستری از عبارات «مکلفند» و «باید» استفاده کرده است. برخلاف قوانین قبلی، در ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ تکلیف مأمورانی که اوامر قانون گذار را در این موضوع مراعات نمایند به شرح ذیل روشن شده است.

بحث اول در مورد نگهداری فرد تحت نظر مازاد بر مدت مقرر قانونی است. طبق تبصره ماده ۱۸۹ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نگهداری مازاد بر ۲۴ ساعت بازداشت غیرقانونی است، که مجازات مرتکب آن یک تا سه سال حبس یا جزای نقدی از شش تا هجده میلیون ریال مقرر در ماده ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی کتاب تعزیرات ۱۳۷۵ است.

بحث دوم در مورد تفهیم حقوق دفاعی متهم تحت نظر است. ماده ۵۲ ق.آ.د.ک ضابطان دادگستری را مکلف نموده حقوق مندرج در این قانون، در مورد فرد تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند. عدم تفهیم حقوق متهم از دو جنبه قابل بررسی است. اول اینکه وضعیت اعتبار اقدامات و تحقیقات ضابط چگونه است؟ دیگر اینکه ضمانت اجرای قانونی در جهت برخورد با ضابط متخلف چیست؟

در مورد اول باید گفت قانونگذار به طور صریح به این موضوع در قانون نپرداخته است اما از برخی از مواد ق.آ.د.ک می توان استنباط کرد اقدامات ضابطان دادگستری در صورت عدم تفهیم حقوق متهم فاقد اعتبار است. از جمله ماده ۲ ق.آ.د.ک که یکی از اصول حاکم بر دادرسی کیفری را تضمین حقوق طرفین دعوا اعلام نموده یا ماده ۳۶ ق.آ.د.ک که مقرر می دارد «گزارش ضابطان در صورتی معتبر است که بر اساس ضوابط و مقررات قانونی تهیه و تنظیم شود».

در مورد دوم باید گفت که ماده ۶۳ ق.آ.د.ک^{۲۸} ضمانت اجرای محکومیت از سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی را برای ضابطان متخلف مقرر نموده است. البته قانون گذار در این ماده به موادی که ضمانت اجرای آن این انفصال است اشاره کرده است. آنچه محل تأمل است این که از حقوق اشاره شده یعنی حق تفهیم اتهام (ماده ۴۶)، حق همراهی و کیل (ماده ۴۸) حق اطلاع به بستگان (ماده ۵۰) و حق معاینه پزشکی (ماده ۵۱)، فقط به ماده ۵۱ در ماده ۶۳ اشاره شده است و عدم تصریح مابقی حقوق سبب گردیده برخی حقوقدانان مثلاً عدم تفهیم حق همراهی و کیل را فاقد ضمانت اجرا بدانند (ساقیان، ۱۳۹۳).

به نظر می رسد بتوان از طریق ماده ۵۲ ق.آ.د.ک، ضمانت اجرای مقرر در ماده ۶۳ را برای ضابطان متخلف برقرار نمود. زیرا اولاً ماده ۵۲ از جمله مواد تصریح شده در ماده ۶۳ است. ثانیاً در این ماده به صراحت به تکلیف ضابطان دادگستری به تفهیم حقوق مندرج در این قانون به شخص تحت نظر اشاره شده است.

نکته دیگر آنکه قانونگذار در ماده ۷ ق.آ.د.ک ضابطان را مکلف به رعایت حقوق شهروندی مقرر در «قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۲/۲/۱۵» نموده و ضمانت اجرای آن را مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ یعنی انفصال از خدمت و محرومیت یک تا پنج سال از مشاغل حکومتی و حبس از دو ماه تا سه سال قرار داده است. حال سوال این است که حق اطلاع به بستگان در ماده ۵۰ ق.آ.د.ک و بند ۵ «قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی» به عنوان یکی از حقوق متهم تصریح شده است. حال ضمانت اجرای عدم تفهیم این حق چیست؟ انفصال از خدمات دولتی به مدت سه ماه تا یک سال مقرر در ماده ۶۳ ق.آ.د.ک یا انفصال از خدمت و محرومیت یک تا پنج سال از مشاغل حکومتی و حبس از دو ماه تا سه سال مقرر در ماده ۷ ق.آ.د.ک؟ به نظر می رسد مجازات دوم قابل اعمال باشد.

نکته آخر آنکه اگرچه در صدر متن ماده ۶۳ ق.آ.د.ک به «تخلف» اشاره شده است اما نقض مقررات اشاره شده در این ماده جرم بوده و «انفصال از خدمات دولتی» مجازات کیفری است و رسیدگی به آن در صلاحیت مراجع قضایی است. (خالقی، ۱۳۹۴)

نتیجه گیری

قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با تاثیرپذیری از الگوی جهانی دادرسی عادلانه تحولات گسترده ای را در فرایند دادرسی کیفری ایجاد کرده است. یکی از نوآوری های این قانون نهادینه کردن مرحله تحت نظر به عنوان یکی از مراحل فرایند دادرسی کیفری است. مرحله تحت نظر که توسط ضابطان دادگستری انجام می شود از حساسیت ویژه ای برخوردار است. به دلیل محدود بودن نظارت مستقیم مقام

^{۲۸} ماده ۶۳ ق.آ.د.ک مقرر می دارد: «تخلف از مقررات مواد (۳۰)، (۳۴)، (۳۵)، (۳۷)، (۳۸)، (۳۹)، (۴۰)، (۴۱)، (۴۲)، (۴۹)، (۵۱)، (۵۲)، (۵۳)، (۵۵)، (۵۹) و (۱۴۱) این قانون توسط ضابطان، موجب محکومیت به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی است».

قضایی بر ضابطان دادگستری در این مرحله و عدم احاطه کامل ضابطان به مسایل دقیق آیین دادرسی کیفری و امکان تضییع حقوق متهمان، قانون گذار در ماده ۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ بر لزوم آگاهی متهم از حقوق خود در فرآیند دادرسی و در ماده ۵۲ قانون مذکور بر تکلیف ضابطان دادگستری به تفهیم حقوق مندرج در این قانون به فرد تحت نظر و مکتوب نمودن آن تأکید کرده است.

قانون گذار ایران تعریفی از مرحله تحت نظر ارائه نکرده است اما مقدمه قرار گرفتن فرد در وضعیت تحت نظر، دستگیری وی در جریان یک جرم مشهود است. از این رو نگهداری تحت نظر را می توان اختیاری دانست که به موجب قانون به ضابط دادگستری داده شده تا مظنونان و متهمان در جرایم مشهود را به منظور تحقیقات و با اطلاع مقام قضایی برای مدت محدود نگهداری کنند.

مدت آن در قوانین ایران و در همه جرائم ۲۴ ساعت است. به عبارت دیگر قانون گذار ایران صرفاً یک مدت ثابت که در همه جرایم و وضعیت ها یکسان است، معین و درباره افزایش آن به تناسب جرم و شرایط خاص آن سکوت کرده است. در حالی که قانون گذار فرانسه ضمن ارائه تعریفی از مرحله تحت نظر در اصلاحات سال ۲۰۱۱ قانون آیین دادرسی کیفری حداقل مدت تحت نظر قرار دادن متهمان را ۲۴ ساعت مقرر نموده و متناسب با پیچیدگی و شدت جرم ارتكابی و ضرورت های تحقیق تمديد مدت تحت نظر و شیوه اعمال آن را پیش بینی کرده است که در جرایم باندي و سازمان یافته مدت آن تا ۹۶ ساعت و اگر شواهد حکایت از یک عمل تروریستی قریب الوقوع داشته باشد مدت تحت نظر تا ۱۴۴ ساعت قابل تمديد است.

علیرغم تأکید قانون گذار ایران در ماده ۶ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ بر لزوم آگاهی متهم از حقوق خود در فرآیند دادرسی و در ماده ۵۲ آن قانون بر تکلیف ضابطان دادگستری به تفهیم حقوق مندرج در این قانون به فرد تحت نظر، برخلاف قانون گذار فرانسه که حقوق فرد تحت نظر را به صورت متمرکز در چند ماده بیان نموده، قانون گذار ایران به صورت پراکنده به این امر اشاره کرده است. از سوی دیگر در قانون آیین دادرسی کیفری ایران تفکیکی میان حقوق دفاعی متهمین امنیتی و غیر امنیتی وجود ندارد در حالی که در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در جرایم باندي، سازمان یافته و تروریستی برخی حقوق دفاعی فرد تحت نظر با استثنائاتی همراه است.

ماموران وزارت اطلاعات مطابق ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ در مقام ضابط دادگستری مکلف می باشند حق اطلاع از موضوع اتهام و ادله آن، حق اطلاع به نزدیکان و حق درخواست معاینه پزشکی را به فرد تحت نظر به صورت مکتوب ابلاغ و تفهیم کنند. البته در راستای جلوگیری از لطمه به روند تحقیقات مانند فرار یا مخفی شدن شرکاء و معاونان احتمالی متهم یا از بین بردن آثار و دلایل جرم، حق اطلاع به نزدیکان با عبارت کلی و قابل انعطاف «تشخیص ضرورت» توسط ضابطان تخصیص خورده است. اما حق همراهی وکیل برای مظنونان و متهمان جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی و جرایم سازمان یافته با مجازات اعدام، حبس ابد و حبس بیش از ده سال در مرحله تحت نظر توسط قانون گذار مورد شناسایی قرار نگرفته است.

قانون گذار فرانسه افسر پلیس قضایی را مکلف به مطلع نمودن فرد تحت نظر از محل نگهداری و مدت آن و یا تمديد مدت، حق اطلاع از موضوع اتهام، حق اطلاع به نزدیکان و حق درخواست معاینه پزشکی، حق همراهی وکیل و حق اظهار نظر یا سکوت به زبانی که برای فرد تحت نظر قابل فهم باشد و در صورت اقتضاء به صورت مکتوب کرده است. البته حق معاینه پزشکی پس از تمديد مهلت اول تحت نظر یعنی در جرایم باندي و سازمان یافته و تروریستی، از حق اختیاری متهم، به الزام قانونی مقامات تبدیل و پلیس قضایی ملزم به انجام معاینه پزشکی فرد تحت نظر در مواعد تعیین شده در قانون است. همچنین حق همراهی وکیل در جنحه ها و جنایات باندي یا سازمان یافته حداکثر ۴۸ ساعت و در جنحه ها و جنایات قاچاق مواد مخدر یا جنحه ها و جنایات سازنده اعمال تروریستی حداکثر ۷۲ ساعت می تواند به تعویق افتد.

اقدام بسیار مهم دیگر از سوی قانون گذار پیش بینی ضمانت اجرا برای ضابطان متخلف است. ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نگهداری فرد تحت نظر مازاد بر مدت مقرر قانونی یعنی ۲۴ ساعت را بازداشت غیرقانونی محسوب نموده که مجازات مرتکب آن حسب ماده ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی کتاب تعزیرات ۱۳۷۵ یک تا سه سال حبس یا جزای نقدی از شش تا هجده میلیون ریال می باشد. همچنین مطابق ماده ۶۳ ق.آ.د.ک سه ماه تا یک سال انفسال از خدمات دولتی در انتظار ضابطانی است که حقوق فرد تحت نظر را به وی تفهیم نکرده باشند. البته با توجه به برخی از مواد ق.آ.د.ک نیز می توان استنباط کرد اقدامات ضابطان دادگستری در صورت عدم تفهیم حقوق متهم فاقد اعتبار می باشد.

منابع

- ۱- آشوری، محمد، ۱۳۷۶، عدالت کیفری (مجموعه مقالات)، تهران، کتابخانه گنج دانش.
- ۲- آشوری، محمد، ۱۳۹۲، عدالت کیفری ۲ (مجموعه مقالات)، تهران، انتشارات دادگستر.
- ۳- آشوری، محمد، ۱۳۹۵، آیین دادرسی کیفری، ج ۱، چاپ نوزدهم، تهران، سمت.
- ۴- آشوری، محمد، ۱۳۸۹، آیین دادرسی کیفری، ج ۲، چاپ دوازدهم، تهران، سمت.
- ۵- آشوری، محمد و سپهری، روح الله، بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه، آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ۳۱ - ۳.
- ۶- اردبیلی، محمدعلی، ۱۳۸۳، نگهداری تحت نظر، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری) تهران، سمت.
- ۷- اردبیلی، محمدعلی، ۱۳۸۵، تفهیم اتهام یا حق اطلاع از موضوع و دلایل اتهام، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۳، بهار و تابستان ۱۳۸۵، ۹۲ - ۵۹.
- ۸- بوریکان، ژان و سیمون، آن ماری، ۱۳۸۹، آیین دادرسی کیفری، ترجمه عباس تدین، تهران، انتشارات خرسندی.
- ۹- خالقی، علی، ۱۳۹۲، آیین دادرسی کیفری، چاپ بیست و دوم، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- ۱۰- خالقی، علی، ۱۳۹۴، نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری، چاپ پنجم، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- ۱۱- ساقیان، محمدمهدی، تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۱، شماره ۱، زمستان ۱۳۹۳، ۱۱۸ - ۱۰۳.
- ۱۲- قاسمی مقدم، حسن، تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری، با تاکید بر قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، ۱۵۳ - ۱۲۹.
- ۱۳- کرامت، قاسم و حبیبزاده، محمد جعفر، الزامات نظام قضایی در زمینه حقوق و آزادیهای متهمان در مرحله دادسرا، پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی دانشگاه امام حسین (ع)، سال اول، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۱، ۱۲۲ - ۸۹.
- ۱۴- معاونت حقوقی قوه قضائیه (۱۳۹۱)، قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، ترجمه: عباس تدین، تهران: انتشارات خرسندی.
- ۱۵- مؤذن زادگان، حسنعلی و جهانی، بهزاد، مطالعه تطبیقی حقوق خانواده‌ی متهم در فرآیند تحقیقات مقدماتی در ایران و فرانسه، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۰، شماره ۶۹، بهار ۱۳۹۴، ۱۸۴ - ۱۵۹.
- ۱۶- نجفی ابرنآبادی، علی حسین، ۱۳۸۸، رویکرد جرم‌شناختی قانون حقوق شهروندی، مجموعه مقالات حقوق شهروندی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.